

נער קטן – מגרש גדול: היבטים בחינוך האפורמלי של כוכבי ספורט צעירים בשנות ה-50 וה-60

יאיר זלטנרייך

תקציר

המאמר בוחן את השפעת החינוך האפורמלי בקבוצות ספורט תחרותיות על שחקני-על צעירים בשלהי שנות ה-50 ובשנות ה-60. תבורר מהותן של שלוש זירות חקר משיקות הנוגעות לחינוך האפורמלי, לרגשות בספורט התחרותי ולתקפותו של מחקר מיקרו-היסטורי. כל זאת בשתי מסגרות הקשריות: היסטורית וספורטיבית. המחקר נשען על ראיונות עומק עם שלושה שחקני עבר בקבוצות הכדורסל והכדורגל של מכבי רמת גן ושל הפועל רמת גן. ניתוח הראיונות ינסה לעמוד על משמעויות החינוך האפורמלי שחוו השלושה. כך תתבררנה שאלות כגון: עד כמה היו המפגשים החינוכיים בכללותם ספונטניים או מתוכננים? באילו אופנים הוקנו באגודות הספורט תפיסות ויישומים של ערכים כגון חוסן מנטלי? כיצד התפתחה לכידות בין היחיד לקבוצתו? האם הייתה טמונה תרומה חינוכית במפגש עם האוהדים? מן המחקר עולה כי השפעת החינוך האפורמלי על הכוכבים התבטאה בשלושה היבטים עיקריים: מסגרות הסדר שכפו המבנים הפורמליים של המועדונים עצמם ותחרויות הליגה; היווצרותה ושימורה של רוח הצוות בקבוצות; יחסי הגומלין שהתפתחו בין היחיד לקבוצה.

מילות מפתח: חינוך אפורמלי, כוכבי ספורט, מיקרו-היסטוריה, ספורט תחרותי, שחקני נוער

מבוא

מאמר זה מתכוון לבחון היבט לא שגרתי בחינוך האפורמלי ולברר את מידת ההשפעה החינוכית שהייתה לקבוצות ספורט תחרותיות על שחקני-על ("כוכבי" ספורט) צעירים בשלהי שנות ה-50 ובשנות ה-60. המחקר מתמקד בקבוצות הכדורסל והכדורגל של מכבי רמת גן ושל הפועל רמת גן באותן שנים, נשען על ראיונות עומק אישיים עם שחקנים כאלו ומלווה יחד איתם את מסלול התפתחותם החינוכית.

תחילה נברר את מהותן של שלוש זירות חקר המשיקות במחקר: הראשונה, החינוכית, תציג את מהותו של החינוך האפורמלי; השנייה, האמוצינולית, תעסוק במקומם של הרגשות בתרבות התקופה ובזיקתם לספורט התחרותי; השלישית, המתודולוגית, תיגע בשאלת תקפותו של מחקר מיקרו-היסטורי מבוסס ראיונות בהקשר הספציפי של המאמר. אחר כך תוצגנה שתי מסגרות הקשריות: הראשונה, ההיסטורית, תיגע בהיבטים העיקריים ברוח התקופה שהקרינו על האווירה החינוכית; השנייה, הספורטיבית, תברר תהליכים שהתרחשו בעולם הספורט התחרותי בזיקה לסביבות התרבות בישראל, תיגע בשאלת היחס שבין הספורטאי לקבוצתו ותציג את מועדוני הספורט שיוזכרו במאמר.

בהמשך ישורטטו סיפורי החיים החווייתיים של שלושה שחקני עבר: עמיקם ריקלין (כדורסל וכדוריד במכבי רמת גן), אריה מליניאק (כדורסל וכדוריד בהפועל רמת גן) וצביקה היימן (כדורגל בהפועל רמת גן). ניתוח הראיונות ינסה לעמוד על משמעויות החינוך הא־פורמלי שחוו השלושה. כך תתבררנה שאלות כגון: האם המפגשים החינוכיים היו ספונטניים או מתוכננים בעיקרם? באילו אופנים נרכשו באגודות הספורט תפיסות ויישומים של ערכים כגון חוסן מנטלי? כיצד התפתחה לכידות בין היחיד לקבוצתו – במיוחד כאשר היה מדובר בקליטתו של שחקן צעיר בקבוצה בוגרת? האם הייתה טמונה תרומה חינוכית במפגש עם המעגל הרחב, האמורפי והחיצוני של האוהדים? איזה חותם חינוכי הטביעה תקופת ה"כוכבות" על השנים הבאות?

זירות החקר

הזירה החינוכית

מסגרות החינוך של מדינת ישראל הצעירה, פורמליות ובלתי פורמליות גם יחד, שימרו את הדפוסים שהתפתחו בחברה העברית עשרות שנים קודם להקמתה, ואלו לא רק היו שונים ברוחם, אלא גם נבדלו באופני פעולתם. בחינוך הפורמלי (formal education) הדגש הושם על גוני תרבות. הוא התבטא בקיומם של כמה זרמי חינוך, ובמיוחד בחלוקה לממלכתי (ולמעשה חילוני) ולדתי, אשר מדינת ישראל לא הצליחה – או שלא חפצה – לבטל את קיומם. בחינוך הבלתי פורמלי (non-formal education) הודגשו הגוונים הפוליטיים.¹ הוא נשלט על ידי תנועות הנוער, שלכולן, פרט ל"צופים", הייתה זיקה מוצהרת לסביבה פוליטית, שערכיה הוקנו בגלוי ובגאון. שלא כחינוך הפורמלי, שהפך לחובה בחוק בשנת 1949, נותרו תנועות הנוער כמסגרות וולונטריות, אם כי ההערכה היא שכרבע עד שליש מבני הנוער בגילים 10-18 השתייכו אליהן.² לצד אלה התקיים חינוך א־פורמלי (informal education),³ ולטענתי, הוא זה אשר אפיין את התהליכים החינוכיים שעברו ספורטאי הנוער. אפשר לייחס אותו למצבים שבהם מתבצע תהליך של חינוך או של הקניית ידע אך ללא כוונת מכוון, שבו מתפתח המתחנך "כמו צמח בר", והוא מקיים את "מתוך שלא לשמה – בא לשמה". בחינוך הא־פורמלי קיים מרכיב מובהק של מפגש ספונטני, ובדרך כלל עם דמויות או עם סביבות שאין להן תפקיד חינוכי, כגון רופאים או אף בני הבית עצמם. בעולם של קבוצות הספורט מדובר בקשת מגוונת של השפעות, תולדת מפגשים עם שחקנים אחרים, סגל מקצועי ועסקנים וכמובן – אוהדים. גם למוזיקה, למשל בתוכנית שבועית ברדיו, או לחומר כתוב, למשל מדור בעיתון, יכלה להיות

* תודה ליהושע אינהורן שסייע רבות לקיום הראיונות.

1 יובל דרור, תרומת תולדות החינוך הבלתי פורמלי של הנוער בישראל למדיניות התחום בארץ ובעולם. דגם בלתי פורמלי מבוסס מחקר היסטורי, כולל וגמיש ביישום, דור לדור, מ"ט (2015), עמ' 78-80.

2 מרדכי נאור, (עורך), תנועות הנוער, 1920-1960, ירושלים, 1989; ראובן כהנא, נעורים והקוד הבלתי פורמלי: תנועות נוער במאה העשרים ומקורות הנעורים הפוסט-מודרניים, ירושלים, 2007; יובל דרור, כלים שלובים בחינוך הלאומי: הסיפור הציוני, ירושלים, 2008 (להלן, דרור, כלים).

T. J. La Belle, "Formal, Nonformal and Informal Education: a Holistic Perspective on Lifelong Learning", In International Review of Education 28/1 (1982), pp.159-175; T. Jeffs, M. K. Smith, Informal Education - Conversation, Democracy and Learning, London, 1999; מרים שמידע, שלמה רומי (עורכים), החינוך הבלתי פורמלי במציאות משתנה, ירושלים, 2007.

השפעה מחנכת מצטברת ואפורמלית.⁴ מפגשים עם ה"אחר" יכלו לעורר גירויים שעודדו תהליכים של חינוך אפורמלי. ואכן, המרחב הישראלי בשנות ה-50 וה-60 היווה כר פורה לחינוך אפורמלי, משום שגלי העלייה המסיביים שפקדו אותו יצרו הזדמנויות ייחודיות למפגשים עם אוכלוסיות ועם מצבים לא מוכרים.

אפשר למנות כמה מאפיינים בחינוך האפורמלי. אין בו שיטות או תוכניות הוראה, מסגרת תחומה או לוח מוגדר. אין לו חסות מוסדית, אף שהוא יכול להתחולל תחת מעטפת של מוסד, כגון אגודת ספורט (אך בלי שהמסגרת מודעת בהכרח לקיומו). הפיקוח על התהליכים ספונטני, והוא מתבצע בדרך של היזון חוזר (שיש לו ערך רב חשיבות עבור המתחנך) מול חברים או משפחה, שתפקידם להעניק אישוש ותמיכה. העוסקים בו אינם בהכרח אנשי חינוך מקצועיים, והעברת הידע או הערכים מתבצעת בצורה פסיבית. כלומר המתחנך סופג אותם בבלי דעת ולפעמים רק כחלוף זמן. חשוב מכול, ניתן בו בפועל משקל רב לתהליך הפנימי של התנסות ועיבוד שעובר המתחנך בתוך עצמו. תהליך החינוך האפורמלי הינו ברובו אמוציונלי ולא קוגניטיבי. התובנות הרציונליות שהעלו המרואיינים התפתחו אצלם פעמים רבות רק אחרי שנים ארוכות ומתוך מבט רטרוספקטיבי. תרומתו העיקרית היא לעיצוב זהות עצמית ברורה ויציבה יותר, בזיקה למערכות יחסים חברתיות.

הזירה האמוציונלית

תפיסת התרבות הרגשית גורסת שבמרחב לאומי נתון ישנם רגשות שנתפסים כמרכזיים, וכך גם אופן ההתייחסות כלפיהם. הרגשות והעמדות הללו מחלחלים לשיח הציבורי באמצעות מערכת החינוך או התקשורת. במדינת ישראל של תקופת המחקר אלה התבטאו למשל בציפייה ליחס חיובי כלפי צה"ל ככוח מגן או בתפיסת כור ההיתוך כתהליך הבונה הומוגניות. כמו החינוך, גם התרבות הרגשית בשנות ה-50 וה-60 ינקה מתקופת היישוב. היא נועדה להזין שני צרכים לאומיים שנראו הכרחיים לבנייתה של מולדת שורדת כמפלט אקסקלוסיבי לעם היהודי.⁵

האחד, עיצוב דמות של אדם "עברי", גברי, חדש, אחר, משופר, תוך שקידה על הפניית עורף לגולה ולעולמה, שנתפס כרגרסיבי; והשני – מאמץ להיסמכות אך ורק על יכולת עצמית.⁶ שני הצרכים לא היו מובנים מאליהם ודרשו השקעה ניכרת ומתמדת של משאבים רגשיים כדי לבנות אותם ולשמרם בתוך תרבות שיצרה אווירה מתמידה של מתח ושל אינטנסיביות. עוד בשנת 1936 כתב ברל כצנלסון: "דור ישראל זה [...] כל העולם – וגם ארצו – לו גרדום". אבל הוא "עומד על נפשו [...] ומתאזר להפיל חרב מידי צורר".⁷ 20 שנה אחר כך, ב-1956, הספיד משה דיין את רועי רוטברג שנפל בנחל עוז: "אל נסב את עינינו פן תחלש ידנו. זו גזרת דורנו; זו ברירת חיינו – להיות

4 כך הפכו שידורי ה-BBC בשנות ה-30 בבריטניה למקור ידע ענקי, אם כי לא מאורגן בעליל, לעקרות בית שהאינו להם "בחצי און" תוך עבודתן במטבח, ופועלים בריטיים פיתחו מיומנויות סטטיסטיות מרשימות מתוך חשיבה משותפת בפאבים על סיכויי הימורים במרוצי סוסים.

5 רפאל פלק, ציונות והביולוגיה של היהודים, תל אביב, 2006.

6 Todd S. Presner, *Muscular Judaism. The Jewish Body and the Politics of Regeneration*, London 6 and New York, 2007; ערן רולניק, עושי הנפשות. עם פרויד לארץ-ישראל, 1948-1918, תל אביב, 2007.

7 ברכה חבס, מאורעות תרצ"ו, תל אביב, 1937, עמ' י"ג.

נכונים וחמושים חזקים ונוקשים, או כי תישמט מאגרופנו החרב – ויכרתו חיינו.⁸ זכר השואה, שהוצף במיוחד מאז משפט אייכמן ב־1961, רק ביסס את משמעותם של הצרכים הללו.⁹ הצרכים הללו נשענו על חוסן לאומי. תנאי ליצירתו היה העדפת צורכי הלאום על פני צורכי היחיד. במילים אחרות, הצבתן של האמוציות הלאומיות הסינתטיות, כלומר אלו שנקבעו כי ראוי היה לחוש אותן, לפני הרגשות האישיים הספונטניים.¹⁰ דחיקתה של נפש היחיד הישראלי לירכתיים הייתה אחת הפעולות העקשניות, המתמשכות והסמויות ביותר לפני קום המדינה ואחריה – נסתרת אף מעיני אלה שהוציאו אותה לפועל.¹¹ החוסן הלאומי תבע רגישות קולקטיבית מעוצבת, למשל סביב זיכרון הנופלים, תוך הסוואת רגשות אישיים ומשטורם, משום שהם נתפסו כסימן לפינוק ולחולשה.¹² תרבות התקופה עודדה דה־לגיטימציה של תחושות פרטיקולריות כדי למנוע מה שוויליאם רדי כינה “נדידת רגשות” או חתירה לחיפוש “מפלטים רגשיים”.¹³ תופעה זו, של משטור רגשות, הייתה סממן חינוכי מובהק של החינוך הפורמלי והבלתי פורמלי בשני העשורים הראשונים, וכך הפך החינוך הא־פורמלי למוקד רב חשיבות לפיתוח חוסן רגשי עצמי.¹⁴

הזירה המתודולוגית

שתי סוגיות מתודולוגיות משתקפות במאמר זה ודורשות ליבון מקדים. הראשונה היא מידת תקפותו של מחקר מיקרו־היסטורי, הבוחן תהליך מורכב במסגרת מצומצמת של זמן ומקום.¹⁵ יתרונן של מחקר כזה בכך שהסביבה המצומצמת מאפשרת בחינת עומק דקדקנית במיוחד. אולם חסרונן נעוץ בשאלות, עד כמה רשאי החוקר להשליך מן הפרט אל הכלל, ומהי התקפות המדעית של מסקנות המעוגנות במקרי חקר בודדים? והאם נכון להשליך אותן גם על זירות רחבות בהרבה, למשל מהמרחב הלוקלי למרחב הכלל ארצי? ואכן, החוקרת לין האנט הזהירה מפני נטייה להשליך דפוסים פסיכולוגיים של היחיד על נסיבות היסטוריות רחבות היקף.¹⁶ התשובה היא שמחקר כזה, יותר מאשר הצבת קביעות מכליליות, נועד להעלות שאלות אפשריות לטובת מחקרי המשך רחבים ולהפנות את המבט לכיווני תשובות אפשריים הדורשים עיבוד משלים יותר מאשר הצעה של מענה מוחלט וגורף.¹⁷

8 תמר ברוש (עורכת), נאום לכל עת, תל אביב, 1993, עמ' 102.

9 חנה יבלונקה, ילדים בסדר גמור. ביוגרפיה דורית של ילידי הארץ, 1948-1955, תל אביב, 2018, עמ' 90-101 (להלן, יבלונקה).

10 Daniel Wickberg, “What is a History of Sensibilities? On Cultural Histories, Old and New” *American Historical Review*, 112/3 (2007), pp. 661-684

11 יאיר זלטנרייך, “זהויות ורגשות בעולמם של תלמידי בית ספר רמת גני: 1955-1962”, דור לדור, נ"ג (2017), עמ' 272-292.

12 עפרה טנא, הבתים הלבנים ימלאו. חיי יומיום בדירות בתל אביב, 1924-1948, תל אביב, 2013.

William Reddy, *The Navigation of Feeling*, Cambridge, 2001, p. 129 13

14 אורית רוזין, חובת האהבה הקשה. יחיד וקולקטיב בישראל בשנות החמישים, תל אביב, 2008, עמ' 256-263 (להלן, רוזין).

15 כגון מחקרו של חזקי שוהם, מרדכי רוכב על סוס. חגיגות פורים בתל-אביב (1908-1936) ובנייתה של אומה חדשה, תל אביב, תשע"ג. המחקר בוחן התפתחות תרבות כלל יישובית מתוך אירוע לוקלי.

William Reddy, “Against Constructionism: The Historical Ethnography of Emotions”, *Current Anthropology*, 38 (1997), p. 343 (להלן, רדי).

Giovanni Levi, “On Microhistory”, In Peter Burke (Ed.), *New Perspectives in Historical Writing*, 17 Oxford, 1991, pp. 93-113; Christian Delacroix, François Dosse and Patrick Garcia, *Les courants historiques en France, XIXe-XXe siècle*, Paris, 2007, pp. 484-492

סוגיה שנייה נוגעת לראיונות. לרוב, ראיונות אינם כלי רצוי במחקר היסטורי, משום שסכנות אי הדיק בהם גדולות מאוד. זיכרון חסר או מוטעה של המרואיין, עירוב בין מידע ופרשנות, הצגה מוטה או סלקטיבית של דברים, טעויות בסדר הזמנים – אלה הן רק חלק מהסכנות האורבות לפתחו של החוקר. המחקר ההיסטורי נוטה משום כך להשתמש בראיונות רק במצבים של חוסר ברירה ובהיעדר מידע ממוסמך, למשל בחקר השואה. גם אז נדרשת התאמה בין כמות מרובה של מקורות כדי לייחס מהימנות מסוימת למידע.

ואולם, הראיונות שלפנינו שייכים לדיסציפלינת ההיסטוריה של הרגשות, שכוונתה לברר את מהות התחושות והתגובות הרגשיות שהתקיימו במסגרת זמן נתונה. ראיונות אלה לא נועדו אפוא לברר מידע – אלא רשמים. לא "מה אירע" אלא אילו דברים בחרו המרואיינים לזכור ואילו דגשים ופרשנויות העניקו להם. במילים אחרות, הסובייקטיבי, לצורך העניין, הופך לאובייקטיבי, ומטרתו של המראיין אינה בירור הדברים ש"קרו", אלא בירור החותמים החינוכיים-רגשיים שהם הותירו בליבות המרואיינים.¹⁸ כלומר, ראיונות הינם כלי מובהק להנעת מה שוויליאם רדי כינה "אמוטיבות", מצב שבו תיאור רגשות מפי הדובר מניע רגשות אסוציאטיביים אצל השומע ויוצר אצלו תהליך של חשיבה ופרשנות.¹⁹

מאמר זה משקף מחקר נרטיבי מובנה למחצה שבו התבקש כל מרואיין להחיות את תהליך החניכה שלו כספורטאי צעיר ומוכשר ולנתח אותו באופן עצמאי בגישה אוטואנתוגרפית.²⁰ העמדת הנרטיבים החווייתיים האישיים במוקד הראיונות הבליטה את מקומם של הרגשות שהוצפו לצד ההתרחשויות ואפשרה להחיות באופן אותנטי את עולמות העבר הרגשיים. השאלות שנשאלו היו מועטות ושימשו רק להבהרה ולחידוד. כך נוצר שילוב מרתק של תצפיות סובייקטיביות ושל אנליזות עצמיות (תיארוכי האירועים הספורטיביים אומתו במקורות מקבילים). הנרטיבים שזרו אפוא חוויות אישיות וייחודיות. הענקת משמעויות רטרוספקטיביות להתרחשויות מפי הדוברים עצמם הפכה את קולם של המספרים למרכזי מקולו של החוקר המפרש וחידדה כיצד כל דובר השתמש בשיח התרבותי או, לחלופין, דחה אותו בשעה שהבהיר את עצמו ואת פעולותיו או תגובותיו.

מחקר נרטיבי אינו מתכוון לבצע הכללות, אלא לכל היותר להפוך את קווי הדמיון רק לחלק מהמסרים שבנרטיבים. לפיכך מושתת מחקר מסוג זה במכוון על מקרי חקר מועטים, לפעמים אפילו על עדות יחידה.²¹ במאמר זה בחרתי להתבסס על שלושה ראיונות אשר נשענו על מרואיינים בעלי יכולת ורבליט ואנליטית. חשוב לציין שלמרות מרחק הזמן הרב – כ-50 שנה – הזיכרונות החווייתיים נותרו חיים אצל המרואיינים באופן שהפתיע גם אותם.

18 יואב גלבר, היסטוריה, זיכרון ותעמולה, תל אביב, 2007; עמיה ליבליך, ילדי כפר עציון, תל אביב, 2007; גבריאלה ספקטור-מרזל ורבקה תובל-משיח, מחקר נרטיבי: תיאוריה, יצירה ופרשנות, תל אביב, 2010; MacKay, Curating Oral Histories: from Interview to Archive, New York, 2016, pp. 39-48; B. W. Sommer and M. K. Quinlan, The Oral History Manual, Lanham, 2018
19 Barbara Rosenwein, «Theories of Change in the History of Emotions», In Jonas Lilliequist (Ed.), 19 A history of Emotions, London, 2012, pp. 7-20
Arthur Bochner, and Carolyn Ellis, Evocative Autoethnography. Writing Lives and Telling 20 Stories, New York, 2016
21 נילי דינגוט, נרטיב. סיפור רב-תחומי, רעננה, 2010; Suzan E. Chase, "Narrative Inquiry: Toward Theoretical, and Methodological Maturity". In The Sage Handbook of Qualitative Research, 5th ed., New York pp. 546-560, 2018

המסגרות ההקשריות המסגרת ההיסטורית

את המסגרת ההיסטורית, לצורך מאמר זה, יש לבחון בהקשריה התרבותיים ובאופן שחקר החינוך התמודד עימה. עם קום המדינה ניכרו מאמצים של האליטה הפוליטית ליצור תמורות שיעצבו אתוס ישראלי בחברה שהלכה ונוצרה במדינת ישראל. תמורות אלו, שאכן ניכר בהן סממן לא דמוקרטי, הוצדקו בצורך הדחוף לבסס זהות לאומית, והן השתלבו בתפיסת כור ההיתוך, שנועדה ליצור דמות אינטגרטיבית ואחידה של "ישראלי" על רקע התמורות הדמוגרפיות המסיביות שהתרחשו בעשור הראשון למדינה.²²

תמורה מרכזית כזו הייתה הממלכתיות, רעיון בן-גוריוני שתבע להציב את הלאומי לפני הפוליטי (ובמשתמע, כטענת מבקריו, להכפיף את הלאומי לפוליטי).²³ יישום הממלכתיות העביר תפקידים תרבותיים משמעותיים מידי החברה האזרחית אל המדינה.²⁴ מערכת החינוך, פורמלית ובלתי פורמלית, הועמדה גם היא לצורך הטמעתה של תפיסת הממלכתיות והפיכתה ממושג מופשט למציאות חיים.²⁵ תמורה שנייה הציבה את הביטחוני לצד ההתיישבותי, אם לא לפניו. האדרת לאומיותו של הביטחון החלה כבר במאורעות תרצ"ו, אבל קיבלה משנה חשיבות אחרי קום המדינה. בין השאר הושקע מאמץ לאומי רב לקשור בין חינוך וביטחון: הגדנ"ע ששולב באופן ממוסד במערכת החינוך, חיל החינוך, שמונף לבלי הכר ביחס לראשיתו בפלמ"ח, והנח"ל – שביטא באופן הברור ביותר את שילובם של ערכי הביטחון, ההתיישבות והחינוך.²⁶ תפיסת הממלכתיות והביטחוניות כערכים דומיננטיים השפיעה במידה מרובה על חוקרי ההיסטוריה של החינוך הישראלי בעשור וחצי הראשונים, וכתבתם התמקדה בשלושה נושאי ליבה רחבי ידיים: הצד חברתי – בעיקר קליטת ילדי עולים במערכת החינוך; הקניית ערכים לאומיים תוך עיצוב תרבות ישראלית; ולבסוף, הגדרת זהויות קולקטיביות והחדרתן.²⁷ לצד זאת מיעט המחקר לברר שאלות שנגעו ליחסי אנוש, ובמיוחד למקומו של היחיד בעולם החינוך של שני העשורים הראשונים. שאלת היחיד התחדדה במסגרת החינוכית מוטת הלאומיות, וליתר דיוק השליחות הלאומית, שהדגישה את התפקיד על פני הצורך ואת הנתנה לעומת הקבלה.²⁸ היא נגעה בעיקר למתח שבין זהות אישית לזהות קולקטיבית, כלומר בין הצורך להשתייך ואולי להיטמע, לבין הצורך לשמור על עצמיות.

22 חנה יבלונקה וצבי צמרת, העשור הראשון, תש"ח-תשי"ח, ירושלים, 1997.

23 ניר קידר, ממלכתיות. התפיסה האזרחית של דוד בן גוריון, שדה בוקר וירושלים, 2009 (להלן, קידר).

24 רוזין, עמ' 12.

25 טלי תדמור-שמעוני, שיעור מולדת. חינוך לאומי וכינון מדינה, 1954-1966, שדה בוקר, 2010, עמ' 15-36; יבלונקה, עמ' 68-53; קידר, עמ' 134-135.

26 דרור, כלים, עמ' 71-73; עדי שרצר, "צמיחתו ההיסטורית של החינוך הצבאי ומקומו של קצין החינוך בצה"ל", מערכות, 483 (2019), עמ' 55-56; מרדכי בר-און, כשהצבא החליף מדין. פרקים בהתפתחות צה"ל בשנים הראשונות לאחר מלחמת העצמאות, 1949-1953, ירושלים, 2017, עמ' 245-251.

27 אבנר בן עמוס (עורך), היסטוריה, זהות וזיכרון. דימויי עבר בחינוך הישראלי, תל אביב, 2002; נירית רייכל, סיפורה של מערכת החינוך הישראלית. בין ריכוזיות לביזור, בין מוצהר לנסתר, בין חיקוי לייחוד, ירושלים, 2008; יובל דרור, כלים; יוסי יונה, נסים מורחי ויריב פניגר, פרקטיקה של הבדל בשדה החינוך בישראל: מבט מלמטה, ירושלים, 2013; עליזה בלוך, עיצוב מערכת החינוך העלייסודית בעירות הפיתוח בתקופה שבין הרפורמות (1969-1995) – סוגיות, התמודדויות ודילמות, עבודת דוקטור, אוניברסיטת בר אילן, 2016, עמ' 10-38 ו-69-71.

28 אייר זלטנרייך, "זהויות ורגשות בעולמם של תלמידי בית ספר רמת גני: 1955-1962", דור לדור, נ"ג (2017), עמ' 272-292.

המסגרת הספורטיבית

אחד מתוצרי הלוואי של החינוך הממלכתי והביטחוני נגע לייצוגיות ולהסמלתה, היינו לנראות החיובית של המדינה. הייצוגיות כללה גם את הספורט התחרותי, שבגלל אופיו חידד היבטים שהתקיימו באתוס החינוכי, כמו חתירה למצוינות והשקעה של התמדה ומאמץ. כמו הצבא, גם קבוצות הליגות התחרותיות נועדו לקיים ולהפגין ערכים של הגינות ויושרה, נחישות ואיכות ביצוע. ואולם בפועל, למול הציפייה ההגמונית למסיכתן של זהויות אישיות בזו האחודה של מדינת ישראל, החל להתפתח דווקא אתוס אינדיווידואליסטי, שחתר לשנות את יחסי הגומלין שבין היחיד לקולקטיב הלאומי.²⁹

עמדות אלה השתקפו בבירור בספורט. בראשיתו, הושפע הספורט בארץ מתפיסת ה-Turner הגרמנית, שהדגישה את התעמלות ההמונים ההרמונית.³⁰ ואולם כחלוף השנים התפתחה נטייה לתחרותיות, שהתבטאה בהקמת ליגות סדירות (בכדורגל כבר ב-1931 ובכדורסל – ב-1954) לצד הופעות בינלאומיות ראשונות של נבחרות ייצוג ישראליות, שהעניקו לגיטימציה תרבותית לתפיסה התחרותית-פרטנית (בליגה שימשה כל קבוצה כ"יחיד" סימבולי).³¹ בשנות ה-50 הנצה כבר תרבות כוכבים בישראל, למשל סביב שיעי גלזר, יעקב חודורוב או נחום סטלמך, אך אלה עדיין סימלו ערכים ישראלים רצויים: דבקות במטרה, עממיות לא פורמלית וצניעות הליכות. לצד זאת חידדו שנות ה-50 וה-60 שתי תופעות במועדוני הספורט: הגיוס הפוליטי והמעבר מחובבנות למקצוענות. התעצמותן לוותה בביטויים לא פשוטים של הסתאבות שעמדו בסתירה לכוונות החינוכיות, וכפי שיעלה בעדויות בהמשך – הפגישו את שחקני הנוער גם עם היבטים של מציאות צינית, שעמדה בניגוד גמור לאידיאלים הישראליים והספורטיביים. מנגד, כפי שיעלה בהרחבה בסיכום, האווירה הכללית שהתקיימה סביב המועדונים מיתנה מאוד את ההשפעות השליליות.

שורשי הגיוס הפוליטי ניטעו בזיהוי ארוך השנים של מרכזי הספורט – מכבי, הפועל ובית"ר – עם תנועות פוליטיות. מכבי, הוותיק שבמרכזים (התקיים מ-1895 ובארץ – מ-1909), שהשתייך לחוגי המרכז האזרחיים, הדגיש במקורו את הממד הכלל-לאומי בספורט העברי. לעומתו ראו פועלי העליות השנייה והשלישית בעליונות העבודה העברית ערך לאומי נוסף. מחלוקת זו עמדה בבסיס הקמת הפועל, שזוהה עם תנועת העבודה, ב-1926.³² אחרי קום המדינה ועל רקע העלייה ההמונית השקיעו המרכזים רבות בגיוס חברים, בעיקר בהנגשה חסרת תקדים של מתקני ספורט לציבור.

29 רוזין, עמ' 10-15.

David Goldblatt, *The ball is Round. A Global History of Football*, London, 2007, pp. 160-61; 30 Barbara Keys, *Globalizing Sport: National Rivalry and International Community in the 1930s*, Cambridge, 2013, p. 122; חגי חריף, ציונות של שרירים. תפקידי הפוליטיים של הספורט הייצוגי ביישוב ובמדינת

ישראל, 1898-1960, ירושלים, 2011, עמ' 140-153.

31 אלו זכו לכמה הישגים מרשימים בתחילת דרכן: מקום חמישי באליפות אירופה בכדורסל ב-1953 והפסד מכובד לנבחרת ברית המועצות ברמת גן ב-1956.

32 אניטה שפירא, המאבק הנכזב. עבודה עברית, 1929-1939, תל אביב, 1977; חיים קאופמן, "אגודות הספורט הציוני – מספורט לאומי לספורט פוליטי", זמנים, 63 (קיץ 1998), עמ' 87-89; חיים קאופמן, "מכבי מול הפועל, היווצרותו של הפילוג הפוליטי בספורט הארץ-ישראלי", בתוך חיים קאופמן וחגי חריף (עורכים), תרבות הגוף והספורט בישראל במאה העשרים, ירושלים, 2002, עמ' 94-98.

הפועל, במימון ההסתדרות, הקים באותן שנים את "בתי הפועל". הראשון והגדול שבהם הוקם בחיפה ב־1949 והציע פעילות בענפי ספורט מגוונים, ברכת שחייה, אולם קולנוע, אולם רב תכליתי ומגרש כדורסל.³³ האגודות משכו אליהן עסקנים פוליטיים, שסייעו להן בקשרים ובגיוס כספים. שיא השילוב בין פוליטיקה לספורט היה הסכם ה"פיפטי־פיפטי", שהעניק משקל שווה במוסדות ובנבחרות ישראל להפועל – הגדול שבמרכזים – וליתר מרכזי הספורט.³⁴ השילוב בין עסקנות לספורט פתח צוהר לשחיתויות. הנפוצה בהן הייתה מכירת משחקים, כלומר קביעת תוצאות מראש, מתוך תפיסה פסולה שלפיה המוסר הפרטני, הפוליטי, קדם למוסר הכללי של טוהר הספורט.³⁵ החובבנות, כביטוי נוסף לשקיעת התרבות המגויסת, הלכה ונתפסה כאנכרוניסטית. הגבול האפור בינה לבין מקצוענות הלך והיטשטש. הספורט הייצוגי דרש השקעת זמן שבאה על חשבון שעות עבודתם וזמנם הפנוי של השחקנים, שדרשו תגמול. האגודות, שתקציביהן לא יכלו לממן את עלויות השכר, פנו לעזרת המוקדים הפוליטיים ששלטו על קשרים ועל משאבים. אלה שקדו למצוא לשחקנים תעסוקה שאפשרה להתאמן על חשבון שעות העבודה. כאלה היו למשל הקואופרטיבים לתחבורה או חברת החשמל. החובבנות הפכה למילה ריקה.³⁶

התופעה התרחבה בשנות ה־60. שחקנים זכו למשרות פיקטיביות באגודה, ובמקרים קיצוניים אפילו להלוואות לרכישת דירה. הדרך למקצוענות מלאה נסללה. ב־1961 הביאה בית"ר תל אביב שני שחקנים מקצוענים מדרום אמריקה, וב־1963 בנתה הפועל רמת גן קבוצת כדורגל מקצוענית שזכתה כעבור שנה באליפות המדינה.³⁷ במקביל התפתח סחר בשחקנים, כלומר העברתם ממועדון למשנהו תמורת תשלום או הסדר. תחילה הותרו מעברים רק בין קבוצות של אותו המרכז. שחקן שרצה לעבור בניגוד לדעת אגודתו, נדרש להיכנס להסגר של שלוש שנים, שבהן נאסר עליו לשחק. מרד שחקנים ב־1968 הביא לקיצור ההסגר לשנה אחת.³⁸ כך הגיעו שחקני נוער למסגרות שהיו בה בעת מוקדי שחיתות וזירות לחינוך א־פורמלי שתרו לעיצוב זהויות בגיל ההתבגרות הרגיש. מועדוני הספורט שידרו אפוא מושגים סותרים לשחקניהם הצעירים. הם חיככו אותם בעולם אפל של עורמה, אבל במידה רבה יותר שימשו מרחב חניכה מרתק, שהוביל מבחרות לבגרות, ויצרו מפגשים בלתי אמצעיים עם קהל אוהדים – מעריץ ותובעני גם יחד – רווי התלהבות שיכלה לגלוש במהירות לאלימות. שחקן הנוער היה חשוף לאמוציות ללא הפסקה. חניכה זו עיצבה את אישיותו של השחקן בכלל, הרבה מעבר לתחום הספורטיבי הספציפי.

שלושת המרואיינים במאמר זה באו כולם מרמת גן ומגבעתיים, שהייתה עיר צמודה לרמת גן (הפועל אף קיים מועדון משותף לשתי הערים). רמת גן – אז העיר הרביעית בגודלה בישראל

33 אודי כרמי, "בתי הפועל" (טרם פורסם).

34 אודי כרמי, העסקונה – עלייתה ושקיעתה של עילית עסקני הספורט בישראל, 1951-1996, נתניה, 2019, עמ' 107-110 (להלן, כרמי, העסקונה).

35 אודי כרמי, "משחק מכור: ועדת עציוני והשפעתה על מעמדם של עסקני ספורט בישראל", זמנים, 132 (סתיו 2015), עמ' 92-96.

36 אמיר בן פורת, התשוקה, המשחק וערך החליפין: כיצד התמסחר הכדורגל, חיפה, 2013, עמ' 165-169 (להלן, בן פורת, התשוקה).

37 בן פורת, התשוקה, עמ' 174; כרמי, העסקונה, עמ' 106.

38 שם, עמ' 166-176; שם, עמ' 101-106.

(כ־100 אלף תושבים במחצית שנות ה־60) – הייתה גדולה מגבעתיים פי שלושה. שתי הערים היו גם שונות בתכלית מבחינה פוליטית. גבעתיים הייתה עיר הסתדרותית. ברמת גן שלט המרכז הימני דאז, הציונים הכלליים, שטיפחו את סניף מכבי המקומי. ואולם, הייתה בה גם מועצת פועלים מהחזקות בארץ, שהקימה סניף של הפועל לשתי הערים, סניף שנשען על אוכלוסיית גבעתיים ועל המשאבים הכספיים של רמת גן.

מכבי והפועל רמת גן,³⁹ כמו בערים גדולות אחרות, התמקדו בשלושה ענפי ספורט מרכזיים: כדורגל, כדורסל וכדוריד. בכל ענף הופעלו קבוצות ברמות גיל מדורגות, שנועדו להעניק אימון מקצועי ולהקנות ערכי ספורט תחרותי, שחינכו את השחקנים הצעירים לשאת באחריות קבוצתית ואישית גם יחד. הציפייה הייתה שהמצטיינים ישתלבו בעתיד בקבוצת הייצוג הבוגרת. המסלול שהותווה לספורטאי צעיר נבדל אפוא מהיעד החינוכי של נער ישראלי רגיל: לא ליישר קו אלא להתאמץ כדי להתייצב צעד אחד לפני כולם.

עמיקם ריקלין⁴⁰

עמיקם ריקלין נולד ברמת גן בשנת 1946. משפחת אביו עלתה בשלהי המאה הי"ח ומשפחת אימו הגיעה לחברון בשנת 1860. אביו, רשם בבית המשפט, היה משוכנע שלא קודם רק בשל שייכותו הפוליטית: הוא היה איש "הציונים הכלליים". ב־1966 פרש, מתוסכל, משירות המדינה והפך לעורך דין עצמאי. משפחת ריקלין התגוררה ב"נחלת גנים", שכונה שהייתה מרוחקת קילומטר או שניים ממרכז העיר ודרשה הליכה רגלית לכל פעילות ספורטיבית. כילד הצטרף ריקלין תחילה ל"מכבי הצעיר" ועד מהרה גם ל"נוער העובד", תנועת שמאל פוליטית גדולה ותוססת בהרבה. אביו לא התנגד, כנראה משום שלא לקח ברצינות את יכולת השפעתה. המפגש הראשון של ריקלין עם הספורט התחרותי התרחש כשהיה בכיתה ח', בשנת 1960. הפועל רמת גן החליטה להקים קבוצת נערים בכדורסל וגייסה שחקן עבר, ברוך פוטרמן, שתר אחרי כישרונות בבתי הספר. הוא ראה את ריקלין קולע להנאתו לסל בהפסקה וזימן אותו. מגרש הפועל (אולמות ספורט עוד לא היו קיימים אז) היה בתיכון קלעי המרוחק בגבעתיים, ועל כן הציע פוטרמן לריקלין זוג אופני ראלי, כדי שיוכל להגיע בנוחיות לאימונים. ואולם קבוצת ספורט מזוהה פוליטית נראתה לאביו איום רציני הרבה יותר מאשר תנועת נוער. הוא אסר על ריקלין בתוקף להצטרף להפועל והציע שיחבור במקום זאת למכבי רמת גן. נימוקו: מגרש מכבי נמצא במחצית הדרך...

במכבי פגש ריקלין, "ילד טוב" במהותו, בהיבטי מציאות רחוקים מתרבות חינוכית. המגרש, שנמצא ממש במרכז העיר, שימש אבן שואבת לפוחזים, נערי העיר שנמלטו מכיתותיהם, וכונה בלגלוג "אוניברסיטת מכבי". המועדון, אף שהיה ממוסד, נאלץ לפעמים לעבור על החוק בצורה גלויה. כך, בהיעדר מינוי רשמי לחברת החשמל, הוא התחבר באופן פיראטי לבאר העירונית שהייתה צמודה אליו, בדיעה ובעצימת עין של ראש העיר, אברהם קריניצי, מבכירי "הציונים הכלליים", מפלגת האם של מכבי. האווירה הפוליטית באותם ימים הייתה סלחנית לתופעות כאלו.

39 שתייה לא קיימו פעילות של תנועות נוער, פרט ל"מכבי הצעיר", שהייתה משויכת למכבי ושפעילותה הייתה מינורית. גם "בית" רמת גן, הקטנה יותר, פעלה באותן שנים בפועל כתנועת נוער.

40 ריאיון ברמת גן, 26 במרס 2015.

מכבי קיבלה את ריקלין בזרועות פתוחות משתי סיבות. ראשית, היו לו נתונים טבעיים משובחים, והוא שילב כוח פיזי עם מהירות, שליטה בכדור ויכולת קליעה. שנית, הוא גבה ב־15 סנטימטרים תוך שנה, ובגיל 15 כבר היתמר לגובה 1.94 מטר. הוא צורף מהרגע הראשון לקבוצת הנוער, שהייתה מבוגרת ממנו בגיל (בני 16-18), ובגיל 16 קודם לקבוצת הבוגרים.

אז שיחקה עדיין מכבי בליגת המשנה וב־1967 עלתה לליגה הלאומית. העלייה לא הייתה מקרית, והיא ביטאה את "רוח היחידה" שטיפח המועדון באותן השנים בכל הענפים – רוח שנמסכו בה הישגיות ומקצועיות. לצד הכדורסל פעלו בו גם נבחרת הסיף הטובה בארץ ונבחרת אגרוף משובחת. העלייה הושגה כפרי השקעה ותכנון של חמש שנים, שעבור ריקלין ביטאו נטילת חלק באתגר קשה ומתמשך ועמידה בו. באותן שנים נתנה מכבי את קבוצת הבוגרים שלה בעיקר על צעירים, ילידי 1946-1947 (ריקלין היה רק בן 21 בעת העלייה). כך התפתחה קבוצה מקצועית, לכידה מאוד מבחינה חברתית ועתירת ניסיון במאבקים קשוחים. שני כוכבים הובילו אז את הקבוצה, ריקלין וחיים שטרקמן, אלא שהאחרון נקנה כבר בגיל 20 על ידי מכבי תל אביב ועזב. ריקלין נותר הדמות המרכזית.

במבט לאחור ציין ריקלין את הלכידות, שהמועדון השקיע מאמץ רב בטיפוחה, כמפתח העיקרי להצלחה. הוא זכר את השעות הארוכות יחדיו בתום אימונים ומשחקים. אחרי מקלחת משותפת התקיים ריטואל של אכילת פלאפל או ליקוק גלידה במקומות קבועים, ואז ישיבה בבתי קפה במרכז העיר – "קפולסקי" או "לב אביב" – ששימשו מקום מפגש לשחקנים ולאוהדים משני המועדונים, הפועל ומכבי, ומענפי ספורט שונים.

כך, לאורך השנים, נצרבה בתודעה ההבנה שאחוות ספורטאים עלתה על היריבות ביניהם. הייתה הערכה הדדית והיה כבוד אותנטי לאיכותו של האחר: באותן שנים הייתה הפועל טובה יותר בכדוריד, אך מכבי הייתה הבכירה בעיר בכדורסל. הפועל זכתה באליפות המדינה בכדורגל ב־1964, אבל מכבי זכתה בה שנה אחר כך, ב־1965. ניתוחים אינסופיים של משחקי השבוע שחלף התנהלו בבתי הקפה, שבאופן זה הפכו לחממת חינוך א־פורמלי. שיחות הקפה הארוכות תרמו לחינוך הא־פורמלי בכך ששיטחו היררכיות ומחקו את ההבדל בין כוכבים, שחקנים מהשורה ואוהדים. השיחות מחקו גם הבדלים פוליטיים שנותרו קיימים ברמת העסקנים, אך לא חלחלו למישור השחקנים.⁴¹

גם מאמנים נטלו תדיר חלק בשיחות, כשוויים בין שווים. חלקם זכורים כנבונים במיוחד (ואחרים פחות...). דמות רבת השראה עבורו שימש דווקא עסקן – נח קליגר, עיתונאי בכיר בידיעות אחרונות, שלימים עמד בראש המועדון. קליגר גיבש את חשיבתו הביקורתית של ריקלין. כיום הוא ער למידה שבה התפתחה הבנת המשחק שלו, ולמעשה, ברגע מסוים הפך להיות המאמן של עצמו. ריקלין טען שתופעה זו, של "שבת אחים גם יחד", שהתפתחה עוד לפני תקופתו, כמעט לא התקיימה בערים אחרות.

הגישה הא־פורמלית הביאה את ריקלין לפתח חשיבת עומק לגבי היבטים מקצועיים מורכבים. חשוב להצביע על התופעה הזו, שמוזכרת גם בדברי המרואיינים האחרים, מה שמעיד שלא הייתה פרי המקרה. היא שיקפה אימוץ של ביטחון עצמי, שהביא לחשיבה עצמאית, מקורית

41 מתבקש מחקר המשך שיברר אם תופעת היעדר מחיצות בין קבוצות מאגודות ספורט שונות הייתה תופעה רמת־גנית או כלל ארצית, וכן אם במהלך השנים היא התחדדה או נעלמה.

וביקורתית. אפשר לראות בקיומה ביטוי להצלחת תהליך החניכה העצמית שהניע החינוך האפורמלי. ריקלין זיהה שני תהליכים שהביאו לנסיגה ארוכת שנים באיכות הכדורסל. האחד, המעבר לאולמות, שהפך את העלות של כל שעת אימון ליקרה יותר, בייחוד בכל הנוגע לאימון עצמי, כגון קליעה לסל במשך שעות. השני, הופעתה של השמירה האישית. לדעת ריקלין, השמירה האישית פיתחה אצל שחקנים צעירים עמדה דפנסיבית: "כיצד לנהוג שלא ייקחו לך את הכדור במקום לחשוב איך לשחק כדורסל. כך נוצרו 'מטומטמי כדורסל'. היה בכך כשל חינוכי: כשאתה לוחץ את החניך שלך, הוא לא יכול לחשוב".

כרבים באותם ימים, הפך ריקלין גם לשחקן כדוריד. הדבר התפתח במקרה: יום אחד כשצפה במשחק היה חסר שחקן, וריקלין התבקש להצטרף ברגע האחרון. כבר במשחק הראשון זרק כדור בכוח רב ופגע בראשו של השוער היריב, שהתעלף... הכדוריד היה עולם שונה לחלוטין מהכדורסל: פיזי, אלים ופחות מתוחכם, אם כי האלימות לא הותירה טינות בתום המשחקים. לימים הגיע לנבחרת ישראל והיה מלך השערים שלה.

עקב היותו שחקן בכיר בשני ענפים נוצר לו לוח זמנים צפוף במיוחד: ביום ראשון התנהל אימון כדורסל; יום שני היה יום המנוחה היחיד בשבוע; ביום שלישי – עוד אימון כדורסל; ביום רביעי – משחק כדוריד; ביום חמישי אימון כדורסל שלישי; יום שישי נחשב לבעייתי ביותר כי התקיים בו אימון כדוריד אחר הצהריים ומשחק כדורסל בערב (אך לפעמים התקיים המשחק בשבת). בימי משחק נהג לוותר על האימון; שבת היה יום מנוחה, בתנאי שלא התקיים בו משחק כדורסל. בשבתות פקד את קפה "לב אביב", ומשם המשיך למשחק כדורגל, אם התקיים משחק ביתי. במקביל היה גם חניך "הנוער העובד" ובתוך כל הפעילות פקד גם אותם, עד שסילקו אותו משום ששיחק במכבי... לצד העומס נדרש השחקן בתקופתו לסיבולת רבה: המגרשים היו פתוחים וחשופים לרוחות, מרוצפים בצורה לא אחידה, חלקלקים בימי גשם...

אביו ביקר רק פעם אחת במשחק כדורסל בהשתתפותו. הוא ראה אותו נופל והעדיף לא לבוא יותר. אימו התמידה לאסוף ולרכו את כל אזכוריו בעיתונים. שניהם התגאו במעמדו כספורטאי מוביל בעיר. אביו נהג לומר: "פעם קראו לי מר ריקלין. היום קוראים לי אבא של ריקלין!" הוא פרש ממשחק בגיל 30. מרבית שנותיו עברו במכבי רמת גן, ורק בשנתיים האחרונות הפך למקצוען ושיחק בבית"ר תל אביב ובהפועל תל אביב. הפעילות הספורטיבית האינטנסיבית פגעה בלימודיו, ורק בקושי זכה לתעודת בגרות. אחרי שירותו הצבאי למד הדרכת תיירות, ואחר כך, בלחץ אשתו, למד גיאוגרפיה באוניברסיטת תל אביב במקביל להיותו שחקן פעיל. במשך עשרות שנים הוא היה יערן בכיר בקרן הקיימת לישראל.

אריה מליניאק⁴²

קבוצת הכדורסל של הפועל רמת גן, שבה שיחק מליניאק, נחשבה לבכירה בעיר. היא קמה ב-1957, לפני מכבי, וגם הקדימה אותה בעלייה לליגה הבכירה. הפועל לא התקשתה בגיוס צעירים, בייחוד מגבעתיים, לשורותיה. גבעתיים הייתה חדורת רוח פועלית, והורים רבים חפצו שילדיהם יצטרפו לקבוצה הצבועה בצבעיהם הפוליטיים. תרמה לכך גם העובדה שהפועל שיחקה והתאמנה במגרש של תיכון קלעי המקומי, וכך נוצרה חבירה כמו טבעית בין סביבת

42 ריאיון ברמת אפעל, 13 באוגוסט 2015.

התלמידים לבין הקבוצה. לכן, הצטרפותו של אריה מליניאק להפועל, הייתה מתבקשת. מליניאק היה צעיר מריקלין בשלוש שנים, הוא התגורר על גבול רמת גן וגבעתיים, אביו היה איש מפ"ם, עובד חברת החשמל וחבר בוועד העובדים שלה. מליניאק עצמו היה ב"השומר הצעיר". כמו ריקלין, גם הוא לכד את מבטו של פוטרמן, מגלה הכישרונות של הפועל. הוא החל לשחק בכיתה ז'. התגמול הרגשי היה מהיר ומעצים, כי אגודות רבות ערכו בכונה משחקי נוער קודם למשחקי הבוגרים וצמוד להם, והאזהדים התרגלו להקדים את בואם כדי לצפות גם בקבוצות הצעירות. בכיתה ט' צמח גם מליניאק ב־15 סנטימטרים, והפך לענק. באותה שנה נמצאה הפועל בסכנת ירידה לליגה השלישית, והוא שולב בקבוצת הבוגרים. במבט לאחור, נראה שגובהו – יותר מאיכות המשחק שטרם הספיקה להבשיל – היה הסיבה לכך. ההבנה שכדי להישאר בבוגרים היה עליו להמשיך ולהצטיין חלחלה לתוכו, וכמו ריקלין, השקיע גם הוא מאמצים אישיים רבים כדי לסגל לעצמו איכות משחק טובה יותר ולשמר אותה. ההבנה העצמית ששימור המעמד הבכיר חשוב אף יותר מעצם ההגעה אליו, וכי ההתגייסות הפנימית תורמת יותר מההשקעה החיצונית המוענקת, היא כנראה לקח מהותי בבחינת תפקידו של החינוך הא־פורמלי, היוצר מפגש עם המציאות עצמה ומדרבן למצוא פתרונות עצמיים ולקיים אותם. תובנה דומה אפיינה גם את צביקה היימן, המרואיין השלישי.

בשנות התיכון, בדומה לריקלין, התחיל מליניאק לשחק במקביל גם בקבוצת הכדוריד, אבל בכיתה י"ב חווה את המכבש האכזרי שיכלו עסקני ספורט להפעיל בעת הצורך. הוא זומן לנבחרת הנוער, אבל אנשי הפועל לחצו עליו שלא ייסע לחו"ל, כיוון שהיה נחוץ מאוד לקבוצה. כך נאלץ מליניאק להתמודד עם משא כבד מדי לכתפיו של נער: האם להעדיף את טובת עצמו ואת נבחרת ישראל על פני טובת הקבוצה? לבסוף נכנס להסגר – ונסע. פרשה זו משקפת כיצד, לצד היוקרה שהתגלמה במעמד של כוכב צעיר בקבוצה בוגרת, העלתה ה"כוכבות" צורך להתמודד בגיל צעיר עם מצוקות רגשיות לא שגרתיות ועם החלטות כבדות משקל, ששחקן "מן השורה" אולי לא הועמד בפניהן.

צורך זה קלע את מליניאק למאבק של ניגוד אינטרסים מול מערכת נוקשה וכוחנית, ללא יד תומכת ובלי ודאות לגבי התוצאה. בדיעבד, הפרשה חישלה אותו, אך היא יכלה להסתיים גם בצורה הפוכה. ההסגר נמשך שלוש שנים. הפועל רמת גן דרשה לפסול אותו כשחקן בנבחרת הנוער. רק אחרי שנה של הסגר מלא החל להתאמן, אך עדיין בלי שיותר לו לשחק, בהפועל צפון תל אביב. למזלו, היה אפשרי לשחק במסגרת לימודית, והוא כיכב בנבחרת בית ספרו, "תיכון חדש", שזכתה באותה השנה באליפות בתי הספר הארצית. בחלוף שנה נוספת, הגיעו הפועל תל אביב והפועל רמת גן להבנות לגביו: הוא ביטל את ההסגר, חזר כדי לסייע (בהצלחה) להפועל רמת גן לעלות מהליגה השלישית לשנייה, ובתמורה הועבר רשמית להפועל תל אביב בתום העונה. בתל אביב היה שותף לכמה הישגים מרשימים, ובהם זכייה ב"דאבל" (אליפות וגביע המדינה) בעונת 1968-1969. הוא היה אז חייל צעיר בן 19.

מליניאק דיבר הרבה פחות מריקלין על אווירת החברותה בקבוצותיו – אולי לא התקיימה ואולי לא היה מעורב בה מספיק. אבל הוא התייחס ארוכות לשאלות אווירה, ובמיוחד לאלימות, ותוך כך אישש את דברי ריקלין כי בין המועדונים ברמת גן שררה יריבות אך לא עוינות, יריבות שביסודה הייתה דווקא חיובית "כי היא הייתה הדלק של הספורט". מליניאק תיאר כיצד טופחה

אוירת אליטיזם סביב קבוצת הנוער של הפועל רמת גן, שרוב שחקניה היו תלמידי תיכון, בשונה מההילה השלילית שאפפה את ה"פושטקים" ב"אוניברסיטת מכבי". מן הסתם נמסכו גם נימות

עדתיות סמויות לעמדה הזו, אף שהדבר לא הוזכר במפורש בראיונות.⁴³

סופר שנערים ישבו במגרש מכבי בזוגות זה מול זה ליד שולחן האבן הגבוה של המזכירות והחליפו סטירות לחי לסירוגין, כדי לראות מי ייפול ראשון. למען האמת, אלימות הייתה גם בהפועל: נערים היו נתלים על הסלים מתוך משובה אחרי הלימודים, שוברים את לוחות העץ ותולשים את הטבעות, עד שלא נותרה ברירה אלא להסיר את הטבעות מדי יום ולחבר אותן מחדש למחרת... התיאורים הללו מעידים עד כמה תרם עולם הדימויים בכל קבוצה לעיצוב זהויות ה"עצמי" וה"אחר", זהויות ששיקפו תפיסה תרבותית עמוקה יותר, שלבטח נמסכו בה גם נימות עדתיות, שבה הוצגה רמת גן כעיר עממית יותר, המונית יותר, לעומת גבעתיים.

לדברי מליניאק, האלימות אפיינה כמעט רק את הכדורגל, שהיו בו הרבה יותר נראות, המונית וצעקנות. ככלל, אוהדי הפועל רמת גן נרתעו מאלימות. אפילו הסדרנים, שצוידו באלות, לא השתמשו בהן. מכבי הפכה לאלימה משעה שהתאחדה עם "הכח תל אביב", שהיה בה גרעין אוהדים שהשיקו לעולם הפשע, משכונת שפירא התל אביבית. אלה הטילו את אימתם על אוהדי הפועל ה"חנונים" במשחקי דרבי: השיא היה ב-1961, כשדקרו סוס משטרה מתחת לרוכבו. האלימות תרמה למתן לגיטימציה להכללות, לדימויים ולתיאורים ולביסוסם. האלימות הבליטה את השניות שבחינוך האפורמלי, ולכן את הסכנה שהתגלמה בו, משום שמרכיב מהותי ממנו ניזון מהענקת משמעות לאווירה ומהפקת לקחים בעקבותיה, אבל נעדרה ממנו יד מבקרת שתסנן הקצנה, הגזמה, עיוות או פרשנות שלילית.

תרומה מפתיעה לסימביוזה שהתפתחה בין אוהדים לשחקנים, ובמיוחד בכדורגל, נקשרה לתקשורת, נכון יותר – להיעדרה. מידע לא זרם. הרדיו שידר תוצאות משחקים רק בשעה מאוחרת. לכן אוהדים נהגו לחכות במוצאי שבתות ליד המגרש לאוטובוס השחקנים ששב ממשחקי חוץ, והתפתחה תופעה ייחודית: השחקנים ירדו, דביקים ומזיעים, דיווחו את תוצאת המשחק וחלקו את חוויותיו עם האוהדים. כך נרקמה קרבה אמוציונלית רבת עוצמה. אחר כך, גם זה היה חלק מהחוויה הקבוצתית, הלכו אוהדים רבים לבית הדפוס של חדשות הספורט בתל אביב כדי לקנות את העיתונים ברגע שיצאו ממכש הדפוס: מדי פעם היה יוצא פועל דפוס עם כמה עשרות גיליונות ומוכר אותם. בכל אלה השתקף עוד יסוד חשוב של החינוך האפורמלי: הטמעתם של זיכרונות שנשמרו באמצעות תחושות חויותיות משותפות, שאותן חלקו יציעים רוגשים או אוהדים שהתגודדו בהמתנה למידע.

מאמנים הרשו לעצמם להיות ישירים יותר, ודרכם למד מליניאק על טבע האדם לא פחות מאשר על כדורסל. לחלקם הייתה יכולת מופלאה לחוש משחק, אבל בה בעת הם יכלו גם לשקר בלי בושה או להיסחף לאובדן עשתונות ולאלימות גם כלפי שחקני נוער מבוועתים. בהיעדר צוות עזר, הייתה מעורבות המאמן דומיננטית אבל אינטואיטיבית ופחות ממוקדת מקצועית. מליניאק עצמו הפך למאמן כבר בגיל 21 ואחר כך לפרשן, אבל זכר את הלקחים שהפיק, ושקד להתאים את האימונים לצורכיהם של הצעירים ושל חסרי הניסיון. כך יזם את רעיון הקטסל והנמכת הסלים באימוני ילדים.

43 הימן ציין שלהתרגשותו, בניגוד לשנים מאוחרות יותר, מרבית שחקני הליגה הלאומית בכדורגל היו אשכנזים.

צביקה היימן⁴⁴

צביקה היימן נולד ב־ 1943 בקזחסטן, בן יחיד להוריו שנמלטו לשם מאימת הנאצים. אחרי המלחמה שבו לעירם קרקוב ועלו ארצה בהיותו בן 14 ב־1956, ב"עליית גומולקה".⁴⁵ הקליטה הייתה מחוספסת. עם בואו הופרד מהוריו ונשלח לחצי שנה לדודו בקיבוץ רמות מנשה, שם רכש את השפה העברית. המשפחה השתקעה ברמת גן. אביו היה מומחה ליינות, אך בארץ הפך לעובד עיריית תל אביב. היימן עצמו נשר מהלימודים במהלך כיתה ט'.

הוא החל לשחק כדורגל בגיל עשר. היו בקרקוב שתי קבוצות: ויסלה וקרקוביה. הראשונה נודעה כאנטישמית יותר, אך אביו כיוון אותו דווקא אליה. כילד, לא חש מעולם באנטישמיות. בקבוצה כינו אותו בחיבה *nasza żydowska*: היהודי שלנו. בפולין נהגו לשחק כדורגל רק בקיץ. בחורף שיחק היימן הוקי קרח, שהיה פופולרי לא פחות מכדורגל, ושם רכש את הטיות הגוף שאפיינו אותו בעתיד. בוויסלה התבלט מייד: הוא היה קטן גוף אך חסון, מהיר מאוד, מכדרר טוב ומבקייע הרבה. ערב עלייתם הציעו אנשי הקבוצה לאביו שצביקה יישאר לבד בפולין, בחסותם.

להפועל רמת גן הגיע בתיווך חבר של אביו, לקבוצת נערים שכבר הייתה מגובשת. כינו אותו שם "הפולני". כבר בגיל 16 קודם ישירות לקבוצת הבוגרים, מלכתחילה כקיצוני ימני, תפקיד שאיתו זוהה לאורך הקריירה. ב־1962 ביצעה הקבוצה מהפך: במהלך חסר תקדים בכדורגל הישראלי היא רכשה שורת כוכבי צמרת והביאה את המאמן שנחשב אז לטוב בארץ: דוד שווייצר. ואכן, ב־1963 עלתה הפועל רמת גן לליגה הבכירה וב־1964 זכתה באליפות המדינה.

השנתיים הללו העניקו להיימן תחושה משולבת של גאווה ואחריות. הוא נותר בסגל הקבוצה הבוגרת גם אחרי שמרבית השחקנים הקודמים הועזבו בגלל הרכש המסיבי, והפך לשחקן הרכב קבוע. בתמורה היה עליו לעמוד בעומס נפשי עצום. הוא שאב כוח רב מהדיעה שהיה שחקן אהוב על המוני האוהדים. גם חבריו לקבוצה אהבו אותו, אף שהיה שחקן בית צעיר שהיה יכול לאיים על מעמדם. אבל היימן היה שקט מטבעו, חרוץ ומוכשר. איש רעים להתרועע. השפעות החינוך האפורמלי ניכרו בו גם בשנים שאחרי האליפות. אלה היו טובות פחות, לוו בתחושת התפרקות והסתיימו בירידת ליגה.

כמו ריקלין, הדגיש גם היימן את האווירה הטובה שהתפתחה בין השחקנים, אף שבניגוד למכבי רמת גן בכדורסל, מרביתם לא היו שחקני בית וחתך הגילים שלהם היה רחב בהרבה. השחקנים עצמם היו מלוכדים כיחידה אחת, ללא מחנאות פנימית וללא מאבקי אגו. כמעט מדי יום נפגשו בקפה "קפולסקי". אווירה טובה שררה גם במכבי תל אביב, שבה שיחק אחר כך. בנסיעות לחו"ל – כך לדעתו אפשר היה להכיר את השחקנים בצורה המיטבית – נהגו להלין שני שחקנים בחדר, אבל התפתחה ידידות כה הדוקה בין ארבעה שחקנים, עד שבאופן קבוע הם דרשו וקיבלו בנסיעות הללו חדר גדול לארבעתם. עם אנשי "הכוח" נשמר מתח אך ללא טינה ובנימה מחויכת. כך, ערב משחק דרבי פנה אליו בבית הקפה אחד מעסקני "הכוח": "– היית בפירנצה? – כן. – ראת את הפסלים עומדים דוממים? – כן. – ככה אני מבקש שתעמדו גם בשבת על המגרש"...

היימן הושפע מאוד ממאמניו, לטוב ולרע. רמת האימון בשנים הראשונות בבוגרים לא הייתה

44 ריאיון ברמת גן ב־7 באוגוסט 2016.

45 כונתה כך על שם ולדיסלב גומולקה, מזכיר המפלגה הקומוניסטית בפולין. היא התקיימה בשנים 1956-1960, ובמסגרתה עלו מפולין ארצה קרוב ל־50 אלף יהודים.

גבוהה. האלתור היה לשיטת עבודה מקובלת. המאמנים לא השקיעו בניתוח הקבוצות היריבות כדי להיערך בצורה מסודרת למשחקים. ההרכבים נבנו באופן אינטואיטיבי. פעם הגיע מאמן חדש שלמד בגרמניה ובידו ספר מערכים. השחקנים נותרו המומים – הם היו משוכנעים שהוא פשוט מתקשה לזכור את תוכנית האימון... שני מאמנים הותירו עליו רושם. הראשון היה שווייצר. הוא היה דעתן, מחוספס וגס רוח – להיימן קרא תמיד "פולני מזוין".

אבל הייתה בו גם רגישות. הוא לא החליף שחקנים אחרי הפסד, וכך השיב להם את ביטחונם. לשחקן מסוים שנודע בחוסר הביטחון שלו נתן "כדור פלא" לפני כל משחק. רק כשעזב נחשף הסוד: הכדור היה אספירין... שווייצר גם היה איש מקצוע ללא עוררין והביא את האימונים לרמת מורכבות שלא הייתה מוכרת בקבוצה קודם. את האליפות תכנן מראש ובנה את הקבוצה בשיטתיות לקראתה. השני, כבר במכבי תל אביב, היה יצחק שניאור. שניאור הקפיד על ריחוק מהשחקנים והיה קשוח אך לא אלים כשווייצר, והקרין עוצמה אישיותית שהביאה גם כוכבי צמרת להישמע לו בלי ערעור. תיאורים אלה מעלים את השאלה באיזו מידה היו המאמנים בקבוצות בוגרים (למעשה רוב שחקניהן היו בתחילת שנות ה-20 לחייהם) מודעים להשפעתם החינוכית – הישירה והעקיפה – על שחקניהם במעמדם כמנהיגים ומנחים מקצועיים.

הפועל רמת גן הייתה מקצוענית בפועל, אף ששווייצר ראה בתשלומים פוטנציאל למדון בין השחקנים. הוא נהג לקחת את הקבוצה למועדון או לתיאטרון עם בנות הזוג אחרי ניצחונות. עם זאת, היו תשלומים בקבוצה, אלא שהשיקים חזרו תדיר ללא כיסוי... לימים פגש היימן במכבי תל אביב בשיטה אחרת: מנהל הקבוצה בא לחדר ההלבשה אחת לחודש, הודיע לכל שחקן מה שכרו, ושילם במזומן ובמקום.

הביטחון הכלכלי של היימן נשען על מקום עבודה מסודר. כבר ב-1964, בגיל 21, ארגן עבורו המועדון חצי מניה ב"אגד". הועמדה לו הלוואה ללא ריבית, והפועל נשאה בתשלומים. כשעבר למכבי תל אביב, הפכה הפועל רמת גן את עורה, ויור המועדון תבע מהיימן להחזיר מייד את יתרת החוב, שעמד אז על 2,500 לירות. יור מכבי תל אביב פנה אז לאחד האוהדים, סוחר עשיר, ששילם את יתרת החוב מכיסו. אוהדים עשירים אכן שימשו לשחקנים משענת כלכלית לצד המועדון. כשנישא היימן, קנה לו אחד האוהדים מקרר במתנה.

גם בפרשת החברות ב"אגד" יש להתבונן בפריזמה של החינוך האפורמלי. היא ביטאה עזרה חומרית משמעותית מצד המועדון, אבל יצרה בתמורה מחויבות והתגייסות להשקעה מתמשכת. כל ימיו, עד שפרש בגיל 55, עבד היימן בסניף לוד. מדי יום השכים בארבע בבוקר, ללוד, עבד עד השעה שתיים ומשם נסע לאימון שלוש פעמים בשבוע. המשחקים בשבתות היו בפועל גם הם יום עבודה לכל דבר. למעשה עבד היימן בשתי משרות.

תוצאות החינוך האפורמלי השתקפו אצל היימן בכמה היבטים: בהבנה שהתחבבות על סביבתו תרמה למעמדו החברתי וכפועל יוצא גם ליכולותיו ככדורגלן, במודעות לכך שמעמדו ככוכב חייב אותו למאמץ ולהתמסרות בלתי פוסקים ובפיתוח ראייה ביקורתית, שהביאה אותו לכמה תובנות על הכדורגל, אז והיום. לדעתו, הכדורגל אז היה שמרני יותר. שחקנים היו מוגבלים לעמדות קבועות ולא התפתחו עדיין תפקידים מורכבים, כגון מגן תוקף או חלוץ מגן. יכולת השחקנים נשענה על כושר גופני טבעי, לא על יכולת טכנית. שחקנים רצו פחות, והיו כבוש ירוד שהתבטא בסימני עייפות עוד לפני שתמה המחצית הראשונה (כך גרס גם מליניאק: "לו היימן

של אז היה משחק היום, היו מורידים אותו באלונקה תוך חצי שעה"). גם קבוצות צמרת התאמנו רק פעמיים או שלוש בשבוע, ובדרך כלל בצורה של משחק בין שתי קבוצות שחקנים. ב־1970 עבר היימן למכבי תל אביב, אך בסיום הדרך שב להפועל רמת גן, שממנה פרש בגיל 33. תקופה קצרה ניסה לעסוק באימון בני נוער, אך חדל משום שהתקשה לשאת את ההתערבות הבלתי פוסקת מצד ההורים.

סיכום: השלכתם של מועדוני ספורט על החינוך הא־פורמלי מועדוני הספורט לא היו מסגרות מחנכות במובן הפורמלי או הבלתי פורמלי, ולא התכוונו להיות כאלו. צוותיהם עסקו באימון שהקנה מיומנויות טכניות. שיחות פנימיות שנערכו בהם, בדרך כלל בין מאמן לשחקניו, הציעו לכל היותר עידוד, אבל לא התכוונו להקנות ערכים. המועדונים גם לא התיימרו להציע חינוך פוליטי, אף שהאגודות היו במוצהר חלק ממערכת פוליטית. עם זאת הקרינו המועדונים השפעה רבת משקל מבחינה חווייתית ורגשית, ועל כן התקיימו בהם תהליכים ברורים של חינוך א־פורמלי ששיקפו את כל היסודות החינוכיים שנמנו בפתח, ובמיוחד תהליכי התנסות ועיבוד פנימי, שתרמו לעיצוב זהות עצמית. תהליכי החינוך, כפי שהעידו הראיונות, לא התרחשו רק בתוככי המועדונים, אלא התרחבו במידה רבה אל מחוצה להם, למעטפת הציבורית־חברתית. הם שאבו ממערכת יחסי האנוש הרחבה שרחשה סביב המועדונים ובתוכם, והשפעתם במישור האישי התבטאה בעיקר בהתמודדויות עם מצבי לחץ מתמשכים, דבר שלפחות לשלושת המרואיינים תרם משמעותית בפיתוח חוסנם הנפשי.

יחסי הגומלין בין אנשי הוראה בבתי הספר לבין המועדונים היו יחסים של השקה, לא של חפיפה. ברוך חפץ, מורה לספורט שהיה שם דבר בעיר, אכן הפנה תלמידים מתאימים לקבוצת הכדורגל של "הכח" מכבי רמת גן, אבל לא עקב אחריהם. עמיצור שפירא, מאמן האתלטיקה הישראלי שנספה במינכן ב־1972, כיוון מצטיינים באתלטיקה למכבי תל אביב. יוסף הדר, מורה למוזיקה שהתפרסם בשירו "ערב של שושנים", היה "משוגע" לכדורגל וארגן תחרויות לא רשמיות שמשכו בימי שיש בני נוער רבים אל מגרש החול הענקי של קפה "אואזיס", אבל לא יצר חיבור המשכי למועדונים. גם תנועות הנוער, כמוהן כבתי הספר, לא קיימו רצף חינוכי עם המועדונים. יש להרהר במשמעותו של הנתק הזה, שהקשה על המועדונים או אף מנע מהם להדהד ולבסס את ערכי תרבות הממלכתיות והביטחון. אלא שאולי יש להתבונן בו דווקא מכיוון אחר – הנתק החינוכי יצר הפרדה בין שתי סביבות חינוך: האחת, הבית ספרית/תנועתית שהדגישה הטמעת ערכים וקונפורמיות, במובנה החיובי; השנייה, זו של מועדוני הספורט, שעיקר תרומתם, אמנם בעקיפין, הייתה לתהליך החניכה של הספורטאים כפרטים בגילאי המעבר הקריטיים, מבחרות לבגרות.⁴⁶

כעולה מן הראיונות, באופן ישיר או מובלע, החינוך הא־פורמלי השפיע על השחקנים בכלל ועל שחקני־העל בפרט בשלושה היבטים עיקריים: מסגרות הסדר שכפו המבנים הפורמליים של המועדונים ותחרויות הליגה; היווצרותה של רוח הצוות בקבוצות ושימורה; יחסי הגומלין שהתפתחו בין היחיד לקבוצה.

Brent J. Bell, "The rites of passage and outdoor education: Critical concerns for effective 46 programming", *The Journal of Experiential Education*, 26/1 (2003), pp. 41-50

מסגרות הסדר – פעילות המועדונים התבססה על לוחות זמנים קבועים וקשוחים. האימונים נערכו במועדים מוגדרים משום שהיו תלויים בזמינות המגרשים ולפעמים, כפי שתיאר ריקלין, גם ביחסי גומלין בין ענפי הכדורסל והכדוריד. השחקנים למדו כי אי הקפדה עליהם יכלה להיות פטאלית לקבוצה כולה. בניגוד לבתי הספר, שבהם נפלה האחריות על כתפי סגלי ההוראה, בקבוצות הספורט הוטלו ההשלכות לאי דיוקים ולפגימות – למשל הרחקה במהלך משחק – ישירות על כתפי השחקן. משמעות המשחק בקבוצת כדורגל או כדורסל הייתה נטילת חלק בפועל בעיצוב המציאות עצמה, שלפעמים התבטאה באליפות או בירידת ליגה. השחקנים ספגו לעומק את התובנה הזו. היא לימדה אותם להתגבר על עייפות, על כאבים או על מצבי רוח רעים למען הקבוצה.

רוח הצוות – רוח הצוות הדגישה את עוצמת התלכיד ותרומתו גם למוכשרים ביותר, וכך בנתה תחושת ביטחון ונטעה צניעות. היא ריסנה נטיות אגואיסטיות ומוססה כעסים ונטירת איבה בין שחקנים. היא התפתחה באימונים ובמשחקים, בנסיעות הלך וחזור למשחקי חוץ, שבהם נספגו יחד שמחות או תסכולים, ובשעות רבות ואינטנסיביות של בילויים בחברותה. רוח הצוות טיפחה אחווה גברית (homo-sociability),⁴⁷ שעיקרה תחושה אינטנסיבית של מחויבות הדדית, שהייתה כה חשובה בעת ההבשלה לבגרות. הספורט ביטא בה בעת חוסן והקפדה על ביצוע מדויק ואיכותי. הוא יצר בהכרח שוויון: כולם חתרו לאותה המטרה והיו תלויים אלו באלו לשם השגתה.⁴⁸

יחסי יחיד וקבוצה – ברובד האישי הייתה רוח הצוות הכרחית ליצירתן ולביסוסן של תחושות ביטחון עצמי וערך עצמי בשתי רמות מקבילות: היחיד כתמהיל של יכולות אישיות והיחיד כבורג חיוני במכונה המשומנת של הקבוצה כולה. השפעתן החברתית של הקבוצות על השחקן הבודד עברה כחוט השני בכל הראיונות. רוח הצוות התגלתה כבסיס החשוב ביותר לבניית חוסן אישי, שהתעצם מתוך ידיעה שגם ברגעי רפיון תדע הקבוצה לחפות על חולשת היחיד. הידיעה הזו התגלתה כחשובה במיוחד בעיתות מאבקים קשוחים לעליית ליגה או לזכייה באליפות. רוח הצוות מיתנה ובלמה אפשרויות של התנשאות יתר. כפי שהשתקף מהראיונות, תחושת הערך העצמי של השחקן הבודד התפתחה לצד רוח הצוות, לא כחלופה אליה. כך שימשה הקבוצה בבלי דעת כמחנך אפורמלי מהמעלה הראשונה.

כל אלה עמדו למבחן במיוחד בשעת המעבר של הנער המצטיין לקבוצת הבוגרים, שנכרך במפגש עם שחקנים מבוגרים, לפעמים אלימים, עם עומס פיזי, חשיפה לקהל, לפעמים רב מאוד, לא פעם עוין, תקשורת, ומעל לכול: אובדן האנונימיות, שהיה לרגעים נעים ומחמיא, וברגעים אחרים מביך ומכביד. בהכרח, הם התחככו באווירת האינטריגות והעורמה שכה אפיינה את עולם העסקנים, אך בלי שהיא חדרה לתוכם. הדוגמה הבולטת ביותר היא זו של היימן, אשר כפי שכבר הוזכר, גמל בהשקעה ארוכת שנים ומסורה של עמל והקרבת זמנו הפרטי תמורת

47 על השלכותיה של האחוה הגברית ראו למשל: Miguel Vale de Almeida, *The Hegemonic Male*; George Mosse, *The Image of Man. The Masculinity in a Portuguese Town*, New York, 1996; Michael S. Kimmel, *The Gender of the Creation of Modern Masculinity*, New York and Oxford, 1998; Georges Vigarello, "Virilités sportives", In Jean-Jacques Courtine (Ed.), *Histoire de la virilité*, 48 III, Paris, 2011, p. 235

התמורות החומריות שניתנו לו, ובעיקר החברות ב"אגד", שאליה הגיע הודות לקבוצתו. עבור שלושת המרואיינים שימשה ההזדמנות להשתלב בקבוצת הבוגרים אתגר חיובי לעיצוב אישיותם: לעבודה קשה, להתמדה עקשנית, לאומץ, לרצינות, לשיתוף פעולה ולסיבולת. התכונות האלה נשארו איתם גם אחרי שפרשו מפעילות. אולי הייתה זו תרומתו המשמעותית ביותר של החינוך הא־פורמלי לכוכבי הספורט.